

A SZANSZKRIT FILOLÓGIA JELENTŐSÉGE CSOMA MUNKÁIBAN

Wojtilla Gyula

a nyelvtudomány doktora, tanszékvezető egyetemi tanár,
SZTE Ókortörténeti Tanszék
wojtilla@antiq.u-szeged.hu

Mielőtt Csoma 1822 januárjában India földre lépett volna, nem tanult szanszkritul. Göttingeni tanulmányai idején Európában csupán Londonban, Párizsban és Bonnban lehetett szanszkritot tanulni, az első nyelvtanok és nyomtatott szövegek pedig az 1820-as és 30-as években jelentek meg Európában.

Csoma legkorábban az első tanulmányútján (1823. június 26. – 1824. október 22.) találkozott a szanszkrit nyelvvel, amikor a „lámától” megtanulta a beszélt és klasszikus tibeti nyelvet, és megismerkedett a tibeti kanonikus irodalommal. Charles Pratt Kennedy századosnak írt első levelében megállapítja, hogy a tibeti „tudományosság és vallás alapját” alkotó mind a háromszázhusz kötet „az indiai szanszkritból vétetett s fordítottat le tibetire.” Ugyanitt tesz első ízben említést a *Mahávajputatti*-ről, a szanszkrit-tibeti buddhista terminológiai szótárról.

A Kennedynak írt második levele egy sor fontos újabb információval szolgál. A *Mahávajputatti*-ről a következőt írja: „Ez a szótár, terv szerint beosztályozva, magában foglal több ezerre menő és mindenféle tárgyakra vonatkozó szavakat, melyek nagy érdekléssel bírnak a buddhista rendszer és elveinek megértésére.” A szanszkritból fordított tibeti buddhista kánonban, a *Kandzsúr*-ban és a

Tandzsúr-ban felsorolt öt fő tudományág szanszkrit nevét helyesen írja és fordítja. Az a megjegyzése viszont, hogy a Védák magukban foglalják „Shakjának tantételeit és erkölcsi előírásait, amint halála után legfőbb tanítványai rendszerbe foglalták, „a láma” pontatlan tájékoztatásának tulajdonítható. Kiderül, hogy tudott az Amarasinha-féle *Amarakósa*-ról, a leghíresebb hagyományos szanszkrit szótárról. Pontos az az értesülése is, hogy ezt Kathmanduban fordították tibetire, de a szótárt magát nem ismerte, ezzel magyarázható az is, hogy Buddha nevét összekeverte a budha köznévvvel, amelynek jelentése valóban „senex, sapiens” „öreg, bölcs”. Buddha nevei olvashatóak az *Amarakósa* I, 1, 15-ben, erre azonban Csoma nem utal.

Az a tény viszont, hogy a *Tandzsúr*-ból kiválasztott mintadarabok között egy nyelvtani szemelvényt is közöl, ami „a hús szanszkrit előragról szól, amelyek a névszókhoz vagy igékhez kapcsolva megváltoztatják azok értelmét,” és „a láma” közlése alapján tudni véli, hogy ezt „egy híres régi pandit vagy tudós, Chandra Komi (helyesen: Csandragómin) írta bengáli nyelven, Csomanak a szanszkrit nyelv szerkezete és az indiai hagyományos nyelvtudomány iránti érdeklődését jelzi. Ezt az érdeklődést azonban ott és akkor csak igen

korlátozott mértékben elégíthette ki. Ugyan ebben a levélben jelennek meg először a nyelvrokonságra vonatkozó gondolatai, amelyekben a szanszkrit központi tényező lesz. Az a megjegyzése, miszerint „Ázsia az a központi tartomány, ahonnan, Sir William Jones véleménye szerint a kínaiak, a tatárok, az indiaiak, a perzsák, a szírek, arabok, egyiptomiak, görögök, rómaiak, gaulok, gótok, germánok s szlávok civilizációja, s a művészetekben és tudományokban elért kultúrája származott” azt sejteti, hogy Csoma valamilyen formában már Göttingenben értesült az összehasonlító nyelvtudomány első eredményeiről és talán a szanszkrit nyelv jelentőségéről is.

Harmadik tanulmányútja során, 1828 februárjában találkozott Dr. James Gilbert Gerard angol orvossal, aki a Delhiben működő kormánytiktárhoz, Gerard William Fraserhez írt levelében megemlíti, hogy Csoma a Kalkuttából kapott szakirodalmat tanulmányozva lelkesen beszélt neki a *Mahábháratá*-ról, az indiaiak nagy nemzeti eposzáról.

Amikor Csoma 1831. május 5-én Kalkuttába érkezett, pezsgő tudományos életet és a tudományos munka számára kedvező körülményeket talált.

Kalkutta az Indiában 1818 után hegemon helyzetbe került brit hatalom fővárosa, ahol Warren Hastings 1781-ben iskolát is létesített az arab és a perzsa nyelv oktatására. Itt dolgozott egészen a 18. század végéig, Angliába történő hazatelepüléséig Sir Charles Wilkins, az az első európai, aki igazán tudott szanszkritul. 1784 óta itt működött az Ázsiai Társaság, amit Sir William Jones, az indoeurópai összehasonlító nyelvtudomány megalapítója, több szanszkrit szöveg első fordítója hozott létre, és ahol később Csoma is élt és dolgozott kalkuttai éveiben. 1800-ban a Fort Williamben létrehoztak egy College-ot, ahol 1801-től

William Carey és Henry Thomas Colebrooke tanítottak szanszkrit nyelvet. Carey szanszkrit olvasókönyve, amelyben a *Hitópadesa*, a *Dasakumáracarita* részletei és Bhatrihari bölcs mondásai kaptak helyet, 1804-ben, szanszkrit nyelvtana pedig 1806-ban jelent meg Szirámpurban. Colebrooke szanszkrit nyelvtana 1805-ben Kalkuttában látott napvilágot. Ugyancsak ő volt az *Amarakósa* első kiadója (Kalkutta, 1808). Colebrooke, akit Sir William Jones méltó örökösének és a szanszkrit filológia igazi megalapítójának tartanak, 1814-ben visszatért Angliába.

A Kalkuttában működő legendás tudós hármasként harmadik tagja, Horace Hayman Wilson az Ázsiai Társaság főtitkára volt, akivel Csoma 1833-ig hivatalos kapcsolatban volt. Wilson 1818–1819-ben Benáreszben, az 1792-ben Jonathan Duncan által alapított Benares Sanskrit College-ban tökéletesítette korábbi szanszkrit tudását, és szerzője lett az első tudományos szanszkrit–angol szótárnak (Kalkutta, 1819). A szótár alapját a hagyományos szanszkrit szótárak (kósák és dhátupáthák) alkották. A gyűjtőmunkát a panditok Raghuman Bhattácsárja vezetésével 1800 és 1809 között végezték el, majd ezt Wilson angolra fordította, és – Colebrooke tanácsára – kiegészítette az igetövekkel, amelyek az említett kósákban természetesen nem szerepeltek. A szótár második, 1832-es, fólió méretű kiadása 982 oldal terjedelmű, és Wilson az első kiadáshoz képest kibővítette több fontos, irodalmi szanszkrit szöveg szövegyagával, ezek a *Sisupálavadha*, *Kirítárdzsunija*, *Hitópadesa*, *Mánavadharmasasztra*, *Bhagavadgíta*, *Gítógóvinda*, *Amarusataka*, *Sziddhántakaumudí*, *Bhattikávja* és a *Mitáksarí* című jogi kommentár egyes részei. A szótárban levő szócikkek száma ötven-hatvanezer között mozog, de mindez csupán a klasszikus szanszkrit nyelv-

re korlátozódik, a védikus szóanyag nem került feldolgozásra. Ez a munka Csoma rendelkezésére állt, egy példányát magával vitte utolsó útjára. Wilson több szanszkrit dráma, és a *Visnupurána* fordítója, s egy sor értékes irodalom és drámatörténeti tanulmány szerzője volt. Ezen túlmenően ő volt a korabeli brit-indiai kultúrpolitika azon irányzatának egyik szószólója, amely a perzsa, arab és szanszkrit tudományosság és irodalom kiemelt támogatásának fontosságát hangsúlyozta. Mint ismeretes, nem sokkal az ő 1833-as távozása után a helyzet alapvetően megváltozott. A kormányzat hamarosan elsősorban az angol nyelvű kultúrát és oktatást támogatta anyagiakkal. Talán ez az egyik oka annak, hogy a *Mahāvajrapatti* kiadására nem került sor Csoma hátralévő kalkuttai éveiben.

Csoma a tibeti–angol szótár előszavában fontos megállapításokat tesz a szanszkritről tibetire való fordítás technikájáról. Az itt jelentkező kongruenciaproblémákat helyesen ítélte meg. „Sanskrit kifejezések csak ritkán fordulnak elő a tibeti könyvekben, kivéven néhány főnevet: személyeket, helyeket, drágaköveket, virágokat és növényeket jelezve, ha tudniillik a fordítók nem voltak képesek meghatározni a megfelelő tibeti szót.” Magáról a fordítási technikáról pedig ezt mondja: „Meg kell itt jegyezni, hogy minden tudományos sanskrit műszó szótagra van a tibetire lefordítva; ez eltér azon szokástól, a mely Európában divatos, ha a görög vagy latin nyelvből fordítunk. Minden tibeti fordítás tehát azon minta szerint történik, melyet az első fordítást eszközölő Panditok specialiter megállapítottak. Tapasztaljuk ezt több meglevő sanskrit és tibeti szógyűjteménynél, melyeknek egyik terjedelmes példányát a szerző maga fordította angol nyelvre és az Asiatic Societynek följajánlott.”

A *Mahāvajrapatti* kiadás, amit már csak halála után adott ki az Ázsiai Társaság, ugyancsak adalékkal szolgál Csoma szanszkrit filológiai felkészültségére vonatkozóan. Az általam találmra kiválasztott *Pariskára-námáni* című fejezetben CXXXVI (220), ahol a szászámok és eszközök nevei szerepelnek, a hasonlat tétel közül tizenkettő torz alak, vagy ortográfiailag hibás. Mindez arról árulkodik, hogy Csoma nem élt Kalkuttában azzal a lehetőséggel, hogy a szanszkrit tudós panditokkal konzultálhasson. Zárkózott életének pillanatfelvétele a francia Théodore M. Pavie találó megjegyzése: „Szobája cellára emlékeztetett, s ő sohasem hagyta el, kivéve, amikor rövid sétákat tett az épület folyosóin.” Nagyjából ugyanerről számolt be Schoefft Ágoston, az egyetlen hiteles Csoma-portré készítője is, amikor 1839-ben felkereste Csomát Kalkuttában.

Csoma szanszkrit nyelv iránti érdeklődésének fontos dokumentuma az 1833-ban összeállított szanszkrit–magyar szójegyzék. A mű nyelvészeti vonatkozásairól 1984-ben részletesen írtam a faksimile kiadásához készített bevezető tanulmányomban. Itt most csupán arra szeretnék ismételtlen utalni, hogy a szójegyzék fő forrása, William Yates tiszteletes Kalkuttában, 1820-ban megjelent szanszkrit–angol szótára volt. A munkában felbukkanó torz szanszkrit alakok arról árulkodnak, hogy Csoma nem használta Wilson előbb említett szótárát, és a panditok segítségét sem vette igénybe.

Csomának az Ázsiai Társaság folyóiratában 1834–35-ben megjelent tanulmányaiban a szanszkrit nevek vagy rövid kifejezések között több, feltűnően pontatlan szóalakkal találkozunk: Maudgaljájana (páli Móggalána) helyett Magajyan, Mongalyana áll, szautrán-tika helyett sutrátika, szambhógakája helyett

sambhoa-kaya, de ami ezeknél súlyosabb, Pánini vjákarana helyett Páni-vjákarana, illetve Mahábhásja helyett Mahá-bhána. Mindezt feltűnően eltér attól a pontosságtól, ami Csoma tibeti tárgyú írásaira jellemző.

Csoma 1835–1837-es észak-bengáli tanulmányútja számos megválaszolatlan kérdést vet fel. A James Prinsephez intézett, Dzsalpáiguriban, 1836. március 7-én kelt levelében fő feladatának a szanszkrit és a bengáli nyelv tanulmányozását jelöli meg. George William Aylmer Lloyd őrnagy visszaemlékezése szerint az ő tanácsára Csoma bengálit, majd 1837 novemberéig Titaljában bengáli mellett szanszkritot és maráthit is tanult. Úgy látszik, ekkorra már felhagyott a tibeti tanulmányai-val. Kérdés viszont az, hogy bengáliul miért nem Kalkuttában, vagy annak közelében tanult; ott könnyebben elsajátíthatta volna az irodalmi nyelvet, amely lényegesen eltért a köznapitól, beszélt nyelvjárásoktól. De a minket leginkább foglalkoztató kérdés az marad, hogy miért nem a Kalkuttától délre fekvő Nadiába (ma: Navadvípa) ment szanszkritot tanulni, ahol a 15–20. sz. között az indiaszerte kiemelkedő színvonalú, szanszkrit tudományos központ működött, jöllehet ennek létezéséről személyes ismerősétől, a hittérítő William Careytől is pontos információkat szerezhetett volna, hiszen Carey korábban felkereste ezt a helyet, és írt is róla. A legegyszerűbb válasz az lehet erre a kérdésre, hogy Csomának a szanszkrit nyelv iránti érdeklődése elsősorban az összehasonlító nyelvészetre és a buddhista szanszkrit terminológiára irányult.

Ennek a feltevésnek akár ellent is mondhatna az a tény, hogy Csoma hagyatékában klasszikus szanszkrit szövegek maradtak ránk, mint például: a *Mahábhárata* négykötetes, ma is standardnak számító, kalkuttai kiadása,

továbbá a Harsa király nevéhez fűződő *Naisadhbacsarita*, ami nyelvi virtuozitásával nem éppen a könnyű olvasmányok közé tartozik, és amihez nem kevesebb, mint húsz szanszkrit kommentárt írtak; a kásmíri királykrónika a Kalhana-féle *Rádzsatarangini*, egy terjedelmes, közepesen nehéz szöveg; a *Szusrutaszambhitá*, az egyik legnépszerűbb ókori ind orvosi szakkönyv. Csoma elvben olvashatott volna ezekből, legalábbis részleteket, ha igénybe vette volna panditok segítségét, vagy megpróbált volna a hagyatékában fennmaradt kézikönyvek, a Yates-féle szanszkrit nyelvtan és a Wilson-szótár második, bővített kiadásának segítségével boldogulni a szövegekkel. Ám minderről semmit sem tudunk.

Az MTAK Csoma gyűjteményének 38. tétele, amit Terjék József Csoma utolsó éveiből származtat, s tartalmilag egy tibeti szöveg, amely a szanszkrit szövegek recitálásának lényegéről szól, Csomának a szanszkrit nyelv iránti érdeklődéséről tanúskodik. Bármenynyire értékes is ez a tibeti szöveg, a tanulás hatékonyságát tekintve összehasonlíthatatlanul alkalmasabb módja is lehetett volna a szanszkrit szövegek helyes recitálása elsajátításának, ha Csoma ezt a panditoktól élőben tanulta volna meg.

Az ismert életrajzi adatok és saját írásai fényében meg kell állapítanunk, hogy Csoma teljes mélységében nem tanulmányozta a szanszkrit nyelvet, és így nem is válhatott a szanszkrit filológia művelőjévé. A hagyatékában megmaradt, imént említett szanszkrit szövegkiadások az Ázsiai Társaság kiadványai. Ezeket Csoma ajándékba kaphatta, és azzal a szándékkal vihette magával utolsó útjára, hogy a későbbiekben majd tanulmányozni fogja őket. Csoma szanszkrit iránti érdeklődése elsősorban az összehasonlító nyelvészetre és a buddhista irodalomra korlátozódott,

ehhez pedig elegendőnek tűnt a *Mahávjudpatti* és Yeats szótárának tanulmányozása.

Mindez természetesen semmit sem von le Csoma tudósi nagyságából, és talán segít a valóságnak megfelelően értékelni azt az állítást, ami Hübner bárótól ered, miszerint Csomát élete végéig keserűség töltötte el amiatt, hogy élete kockázatásával a szanszkrit helyett annak csak egy „romlott dialectusát,” a tibeti nyelvet tanulmányozta. A Csoma elhivatottságát nagyra értékelő báró Eötvös József 1843. október 8-án elmondott emlékbeszédében a következő gondolatot fűzte ehhez a vélekedéshez: „De Körösi nem tar-

tozott azok közé, kiket fájdalom földre sújt, 's habár annyi hasztalan fáradozás emléke élte' végeig keserűséggel tölté lelkét, megismertette működése' eredményeit a tudományos világgal, miután tibeti grammaticáját és szókönyvét az ázsiai társaság' pártfogása alatt kiadta, újabb erővel fordult a 'sanskrit nyelv' megtanulásához.” Mint fentebb láttuk, Csomának ez a terve nem valósulhatott meg.

Kulcsszavak: *Körösi Csoma Sándor, szanszkrit, Bengáli Ázsiai Társaság, Kalkutta, Horace Hayman Wilson, William Yates, Amarakósa, Mahávjudpatti, szanszkrit–magyar szójegyzék*

IRODALOM

- Dodson, Michael, S. (2007): *Contesting Translations: Orientalism and the Interpretation of the Vedas. Modern Intellectual History.* 4, 1, 43–59.
- Duka Tivadar (1885): *Körösi Csoma Sándor dolgozatai.* MTA, Budapest
- Terjék József (szerk.) (1984): *Emlékek Körösi Csoma Sándorról. (Levelek, okiratok, emlékezések)* KCST–MTAK, Budapest
- Vogel, Claus (1979): *Indian Lexicography. A History of*

- Indian Literature* Vol. V. Fasc. 4. Otto Harrassowitz, Wiesbaden
- Windisch, Ernst (1917): *Geschichte der Sanskrit-Philologie und indischen Altertumskunde. Grundriss der indo-arischen Philologie und Altertumskunde* I. Band, I. Heft B. Erster Teil. Karl J. Trübner, Strassburg
- Wojtilla Gyula (1984): *Körösi Csoma Sándor szanszkrit–magyar szójegyzéke.* MTA, Budapest
- Wojtilla Gyula (2000): *Körösi Csoma Sándor könyvesládái.* Magyar Könyvszemle. 116, 3, 389–395.

TARTALMI FELTÁRÁS, KONZERVÁLÁS, DIGITALIZÁLÁS: AZ MTAK CSOMA-GYŰJTEMÉNYE A XXI. SZÁZADBAN

Dévényi Kinga

a nyelvtudomány kandidátusa,
MTAK Keleti Gyűjtemény
dkinga@mtak.hu

Körösi Csoma Sándor születésének 225. évfordulóját a nevet viselő tudományos társaság egy nagyszerű kezdeménnyel ünnepelte meg. A Körösi Csoma Társaság által létrehozott digitális archívum (www.archivum.kcst.hu) a Csoma-dokumentumokat a modern kor igényeinek megfelelően tárja a nagyközönség elé.¹ Ez a digitális feldolgozás a nyomtatott könyveket pdf formában, a leveleket többnyire magyar fordításban, átírva teszi közzé. Az átfogó forrástár első négy része Csoma összes munkáját tartalmazza: (1) a szótárt, (2) a nyelvtant, (3) a buddhista szakszavak szótárát (*Mahávjudpatti*), ez utóbbit digitális feldolgozásban is, (4) valamint folyóiratokban megjelent tanulmányait.

A második négy egységben Csoma életútját követhetjük nyomon (1) a levelek és okiratok, (2) utazása, (3) a kortársak, valamint (4) a Keleti Gyűjteményben lévő hagyatéak alapján. A kilencedik digitális „kötet” az emlékezéseket foglalja egybe, részletes bibliográfiát

tartalmaz, s eligazít a Csomával kapcsolatos műalkotások terén is.

E nagyszabású feldolgozás azonban nem teszi feleslegessé a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Keleti Gyűjteményének – a „Csoma-dokumentumok” legfőbb letéteményesének – azt a törekvését, hogy a birtokában lévő Körösi Csoma Sándorra vonatkozó, illetve általa írt dokumentumokat eredeti formájukban megőrizze, feldolgozza, s biztosítsa, hogy azok a jövőben is fennmaradjanak, illetve hogy mindenkor megfelelően védett módon a kutatók elé kerülhessenek.

Ahhoz azonban, hogy képet adhassunk a gyűjteményben ebből a célból zajló, illetve az elmúlt néhány esztendőben végzett munkáról, nem szabad elfeledkeznünk valakiről, akinek az erőfeszítései nélkül ma bizonyára nem rendelkeznénk oly mélyreható ismeretekkel Körösi Csomáról, illetve bizonyíthatjuk, hogy nem lenne az MTA Könyvtára tulajdonában maga a Csoma-gyűjtemény sem. Ez a személy Duka Tivadar.

Mit tett Duka Tivadar Körösi Csoma emlékének ápolására?

¹ Az archívumot az ünnepi ülészakon a Körösi Csoma Társaság főtájkára, Iványi Tamás mutatta be.